

OSZTOZÁS A FÖLDÖN ÉS AZ ÉGEN

Irta: PAÁL ÁRPÁD

A földön még nincsenek készen az emberek a maguk osztozkodásával. Valami eloszthatatlan maradék ott senyved és nyulánkozik folyton az osztás míveletében; nem tudnak helyes, tiszta eredményeket kihozni. Persze, az igen lehetséges, hogy az osztó nem jó, nem találó sohase. Mégis ugyanazt az osztót forgatják, azt erőltetik más-más csoportosításban, elejéről-visszajáról, vagy középeről megragadva, de minden elemét és adalékát mégis együtt hurcolva. Így, a forgatással újszerűek az osztó formái, de a lényegei ugyanazok. Például: a hatalom, a hatalmaskodás, a hatalomvágy eredményül mindig elnyomásokat, lekötöttségeket és alárendeltségeket kíván, de az eredmény után mindig megmarad az elosztott emberi és lelki mennyiségből a leigázott öntudat fölfelé törése és szabadulni akarása. Ezt a szabadságvágyat sehogyse lehet elosztani, sehogyse lehet atomizálni, hogy ne sírjon a legkisebb atomban is a meggyötörtetés. Fegyverek hatalma, pénz hatalma, néptöbbségek hatalma népkisebbségek fölött, a szó hatalma és a hangosság hatalma, az ijesztések és rémítések hatalma, aztán a törvények, a jogok, a szokások, az erkölcsök hatalma, — ezek első tekintetre nem tetszenek egyformán kínzó leigázások erejének. Pedig mindenik azzá válhatik. Sőt a viszonylagosságoktól függ, hogy vajjon a fegyverek hatalmában és egyéb materiális hatalomban nem több-e a könnyűség és elviselhetőség, mint a hatalom szellemi formáiban és megnyilatkozásaiban.

És folyik az osztozás ennek a hatalomnak az osztóként való alkalmazásával. Egy-egy elvégzett osztást békekötésnek neveznek. Némelyik békekötés egészen világra szóló, mert a világ minden táját és minden népét érdekli. De csak érdekli, azonban meg nem nyugtatja. Úgy vagyunk a mostani világháborus emberiségi felrobbanás békekötéseivel is. Új határokat vont ez az osztoztatás nemcsak Európában, hanem más világrészeken is, még a tengerek vizén is. Hiszen az is volt a háboru kezdésekor szóban, hogy a germán népelem megsűrűsödött sokasága hogyan találjon érvényesülést a világ szélesebb terein és hogyan legyen több hatalma a tengereken is; illetve másoldalon, hogy ezt a kiterjeszkedési törekvést hogyan kelljen letörni és ellenkező hatalommal elfojtani. Európa népei egymás ellen mozgósultak a világfeletti hatalom kérdésében. Az ázsiai és amerikai modern államiságu népek buzgón segítettek abban, hogy Európának ez a magába harapása minél alaposabb és minél szétmarcangolóbb legyen. Sikerült is elérni, hogy Európa tönkresilányította saját magát s mostani békekötése olyanszerű, mint mikor a béna koldusok egymásról tépik le rongyaikat. A hatalmi osztozkodás Európában már csak eféle

rongytipés. Az igazi jelentősége Európa háborujának és békekötésének abban van, hogy az ázsiai és amerikai világhatalmi vágyak mérkőzése útjából Európa nagyhatalmainak félre kell állaniok, nem vehetnek részt benne erők teljes lejárta miatt és súlyos vérvesztéseik következtében.

A földön való osztozásból így kimaradnak a legfejlettebb népcsoportok. Marad az osztozásra, az igazi osztozásra a még épen álló és Európán kívüli két fejlett népcsoport: Amerika és Japán. Az angol gyarmatok kormányai a brit birodalmi konferenciának most lefolyt napjaiban éppen ezzel a világhelyzettel foglalkoztak, tehát a két népcsoport világmérkőzését közelínek látják. Hogyan fog eldőlni ez a mérkőzés, azt a tömegerők fogják végeredményben eldönteni. Pillanatnyi sikerei lehetnek a technikai, vagy képzettségbeli fölényeknek, de a két versenyző nagyhatalom között az is kérdéses, vajjon melyiknek több az ilyen fölénye, mert Japán etekintetben sem marad a Mammuth-tőkéjű Amerika képességei mögött. És Japán az ázsiai néptengerek millióiiban feltétlenül nagyobb tömegeket tud faji alapon is megmozgatni, mint amennyit Amerika szoldos alapon megmozgathatna.

Igen-igen az ázsiai színesség javára hajlik a siker kilátása. És ha a fajok harca így sikerül, mögötte ott sötétlik már Afrika több százmillió négerének a felébredő öntudata és világosító akarata is. A négereknek mostanában tartott kongresszusa máris odakiáltotta a világnak ezt a jövőendő hadüzenetet. Ennek a néptömegbeli fekete tengernek a felviharzása tehát bizton várható. Bizton várható még a japánok sikerelensége esetén is, mert éppen a négernek amerikai helyzete roppant küzdelmek és szenvedelmek hevületével érleli a négerkérdést pont Amerika ellen. Az esetleg győző, de győzelme után mindenesetre fáradtan és kimerülten hazatérő Amerika ellen. Ha pedig Amerika nem győz, úgy a néger milliók a győztes sárga faj ellen talán éppen Amerika uszításai folytán veszik fel a világháborút.

Tehát így fog folyni a háboru, míg minden népfaj ki nem közömbösödik és ki nem rogy belőle. Úgy folyik az osztozkodás a föld felett.

Mi következik utána? Egy nép és egy faj marad úr a földön? Az övé lesz minden hatalom? Oh nem! A kiközömbösítettek és kiroygók nem válnak egyuttal kiirtottakká is, nem hálnak meg és nem oszolnak földde még fizikailag se, hanem fájdalmas emberi csoportozatokká válnak, melyekben az érzékenység mind elevenebbé és mind izgatóbbá teszi az eszmélkedést. Az anyagilag tönkremenő népcsoportozatokban a dac, a keserűség, a belátás és a szárnyaló bölcsesség váltakozva lesz urrá a lelkeken; hol tapasztalataik gazdagodását érzik, hol a rajtuk kívül folyó népkavargások megfigyeléséből gyarapodnak; végtére a materiális háboruk egy-egy záró korszakánál a kiroygott népekbeli új szellemi emelkedés tör elő. Más módszerek és más formájú hatalmi készségek felszerelésével új hatalmi vágyak tornyosulnak, melyek akkor is elvitatják a hatalmat, ha végeredményben egy népcsoportozat urrá is vált volna a földön. Jönnek a földön túli, a föld és ég közötti erők, melyek az elvitatott föld után a föld feletti égboltozatot fogják vitatni és azt veszik osztoztatás alá. És esetleg új eszközöket találnak,

hogy ismét új osztályozásba kavarják a földi tereket is az egek megszoztatásakor.

Jön a világnézetek és a vallások mérkőzése. Hogy melyik fogja az emberiséget mind magának hódítani, mind a maga aklába terelni? Eddig is voltak eféle vallásháborúk, de azok az egész világterülethez képest igen territóriális jellegűek voltak, s inkább azoknak a territóriumoknak a helyi viszonyait alakították ki, nemzeti és állami eltagozódások kifejlését, néphevületekben faji és jellegbeli kiéleződését idézték elő. Mikor ebben a tekintetben bizonyos tehetetlenséget hoztak létre, vagyis a fölkelte alaperőket annyira kiképezték, hogy ezek kölcsönösen ellensúlyozták egymást, akkor ebben az egyensúlyozottságban a vallási harcok is elpihentek. Legalább is a felületeken elpihentek. A mélységben azonban a vallások világhatalmi vágya megmaradt, s csak az emberiség egyensúlyhelyzetének megingása és felfordulása szükséges, hogy a vallási erők is fölvert sasok módjára ismét föllendüljenek. Ezek a sasok már mind magasabb és éppen azért mind szeleesebb átmérőkre tekintő körben fognak keringeni minden újabb föllendüléskor. Ami régi vallásharcok voltak, azok még csak fejedelmek és királyok csatározásai bizonyos régiók fölötti uralomért, hogy azon régiókon úr legyen egy religió. Ki is egyeztek a szerzett területek vallási állapotainak a békén hagyásában. Az új, a következő vallásharcok azonban a régiók szempontja helyett már világszempontokat fognak maguk előtt látni; nem királyokat és fejedelmeket igyekeznek agyondiplomatizálni és agyonterrorizálni, hanem a világ néptömegét közvetlenül akarják meghódítani. Talán ígével is, de az ige benyomulására forradalmak és ellenforradalmak tüze, vasa és vérontása is használatba fog kerülni. Mert ne felejtjük el, hogy új hatalomszerzésről lesz szó; a hatalom pedig mindig használni fogja a kényszerítések minden fokozatát, a testieket éppenúgy, mint a lelkieket. Csak annyit láthatunk még előre, hogy az emberiségi fejlettséghez képest a testi kényszerítéseket a lelki kényszerítések legváltozatosabb, legkifinomultabb és éppen azért legfájdóbb módszereivel fogja váltakoztatni, vagy éppen teljesen elleplezni.

A lelki kényszerítések óriási világáramlatai fognak végigömleni a földön. Végigömlenek és szembe is robbannak egymással. A világáramlatok romboló tajtékozásában, egymásba rohanó viharzásában az emberiség hajtva, remegve, sikoltva, vagy örülten és dühöngve, követelőzve, magáról önfeláldozó nagyságokat képzelve fog vonaglani. Birkózik egymáson, csavarja az egymás eszét, kínpadra húzza az egymás szellemét, kiátkozásokkal ébreszt rajongásokat és áldásokkal szerez megrémüléseket. Mondom, igen lehetséges, hogy testi kényszerek nem lesznek; de a lelki kényszerek úgy túl fognak csapni minden eddigi elképzelésen és minden élethatáron, hogy az egész emberiség fáradtabb és kínlódóbb lesz minden eddigi testi harcok fáradásánál és kínjánál. Mert hatalomért fog folyani a harc a lelkekben is. Tehát megkaphatja a hatalmat, de nem kaphatja meg a megnyugvását, mert a hatalom csak egyik oldalon, csak fölül jelent érvényesülést, alant azonban szolgaságot és nyugalomrontó dacot jelent.

Igy fog folyani a harc a földi harcok után minden nép között és

minden nép ellen az égiekért is. Így fog folyni az osztozás az égbolt egy-egy nagyíveléseért. Így fog folyni, míg az égi területek ívelései is rendre el nem közbönsödnek, míg a valláshatalmi erőszakok közül az egész világot le nem igazza egyetlen világnézet. Melyik lehet az? Talán éppen az, amelyik nem tűr semmi urat maga fölött, de azért mégsem szabadság, hanem mindenkinek a függősége és féelme mindenkitől. A semminek a hite a kétségbeesés. A magasságból a poklokba omlik le az emberiség harca, de tartani fog tovább. Míg hatalmi indulatok és célok fűtik a hitbéli irányokat és elképzeléseket, addig tartani fog még az égiekért folyó háboru is.

Tehát igazuk volna a militaristáknak? Igazuk lenne azoknak, akik a békét csak akként képzelik el, mint a háborura készülődés időközeit, vagy e készülődések által kicsikart helyzetet? Hát igen; az osztásban mindig ott senyved a maradék, ha nem talál az osztó. Ha mindig csak a hatalmat, az emberi mesterkéltsegek bármily formában való erőszakát alkalmazzuk az emberiség rendezésére, akkor sohasem találunk a háborus folytonosságokból kiemelkedést. Amde maga az a tény, hogy az emberiség bármely formájú és bármely eltakartságu hatalommal szemben örökké revoltál, örökké ellenállásra izgul, ez a tény jelzi és sejteti, hogy az emberiség tudatalatti képzeletében más osztó elemet érez a maga elrendezésére. Minden hatalmi felfogás ellen való ösztönös küzdelme el fogja vezetni a tehetetlenségig, a földi és földfeletti hatalmak paroxizmusáig, addig az állapotig, mikor az osztó semmivé kopik és az emberiség új osztót kell, hogy találjon. Elérkeztünk már a semminek a hitéhez s ebből szinte forradalmi fordulattal, az életösztön felszökkenésével lendültünk abba a magaslatba, hol a kölcsönös féelmek függését a kölcsönös szeretet ragaszkodása, kényszer nélküli kívánatossága fogja felváltani.

Messze van ez? Lehet! De ez az út a kifejlődés felé. És minél később akarjuk észrevenni, annál inkább nyújtjuk az odajutás távolságát. De talán ez a késlekedés is beletartozik a tisztulási folyamatba, mert hiszen csakugyan tisztulási folyamatról van szó, a kényszerképzetektől és egyéb kényszerhatásoktól való megszabadulásról. Am nem elég a szabadulás, nem elég a szabadság. Valami óriási műveltség is kell hozzá, mely minden embert megtöltsön belátással. Valakitől hallottam, hogy nem a szabadság a legfőbb jó, hanem a szervezettség. Ez a mondás ott áll a szabadság és szervezettség értékelésének a határán s persze a mai hatalmi ideológiák korszakából nővén fel, csak visszaroskad ebbe az ideológiába. De azért van valami igaza, ha a szervezettséget jónak nézi; csak hogy a szervezettségek eddig főként hatalmi mesterkéltsegek eredményei és ráparancsolásai voltak s így a szervezettségek nem szabadságokra, hanem elnyomásokra törekedtek. Ami aránylagos békét és nyugodtságot eddigelé a szervezettségek adtak, azok mind a fölé- és alárendeltség viszonyából származó beletörődések voltak. Többet ígérő szervezettség ezeket a beletörődéseket mindig meg tudja ingatni. És ennek a többet ígérésnek az útján jutunk el addig a feszültségig, ahol a szervezettségek is szét kell hogy pattanjanak, mindenféle szervezettségek, azoknak fogalmi is. Mikor így a szerve-

zetségek is megszabadulnak a formáiktól s úgy találkoznak az általános népműveltség szabad belátásaival, akkor találják meg az emberiség igazi osztóját. Tehát mi lenne az eddigi hatalom helyett az új osztó? A szabadságban magát kormányzó népműveltség. Ez az emberiség örök mozdonya.

Előttünk oszta még koldusrongyát a háborus idegrázkódásban remegő Európa. Előttünk sötétlenek a fajok harcának vihar-föllegei, morajlik szemhatáraink peremén a materiális fegyverkezések új világ-háborúja. És látjuk már eddigi világháborunk mögött is az égiekért való harckezdést. Nemzeti egyházak képződnek, melyek megszűkítik az eddigi világegyházak hatalmi területét. Erre a római egyház is új nagy világhatalmi pozíciókat kezd lecövekeezni az újképződésű európai államokban. Csehország nemzeti egyházával szemben Lengyelországban keres új pozíciót és Magyarországon is fel akarja élesíteni régi világhatalmi sarokvetését. Romániában a görögkeletiség új államegyházzá alakul és készül elfoglalni az oroszországi vallásdiktátori pozíciókat is. Ezzel szemben ismét a római egyház Románia római és görög rítusu katolikusait igyekszik együvé tömöríteni, egy egyházi autonómiába keretezni s ezzel a római-katolikusok nemzeti vonatkozású különállását is hajlandó a más nemzetbeli görög-katolikusok majorizálása alá vetni. Ezt adná mintegy ellenértékül, hogy Románia új államegyházával szemben megkaphassa azt a konkordátumot, melyvel a maga vallásuralmi területét biztosíthatja. Ilyesmért járt legutóbb is Marmaggi nuncius Bánátban és Erdélyben s ezért fog még ide vagy ő, vagy más nuncius gyakran visszatérni.

Am a római és a görög egyházaknak ezt a hatalmi kikerekítéseit a protestantizmus se nézheti tétlenül. Az anglikánok, skótok, a semleges államok protestáns szövetségei, sőt még Amerika vallásos egyesületei is missziós küldöttségekkel gyakorta fölkeresik azokat a hittestvéreiket, akik világpolitikai forgatagba kerültek. Legutóbb Erdélyben járt Sir Dickinsohn is, a népszövetség körüli népliga ügyét propagálta külső magyarázatok szerint, míg tényleg annak gyakorlati kivitelén dolgozott, hogy az anglikán egyház vezetése alatt abba a népligába tömörítse a protestáns egyházakat. Az állami határokon és a nemzeti kereteken túlható nagy egyház-szövetségek alakulása lép tehát folyamatba. Mi ellen? Oh nem a meglévő állami kikerekítések ellen, sem semmiféle világhatalom ellen. Hanem történik mindez a világhatalmi omladozások lelki érzékenységeinek a megragadására s a világi megrokkánások állapotának egyházas ténfoglalás irányában való felhasználására. Történik azért, hogy a lelkiekben új presztízsek legyenek szerezhetőek s a társadalmak új kristályosodásában az egyházak elhatározó és döntő részvételt tudjanak biztosítani. Történik tehát nem az új államcsoportosulások ellen, hanem ez új államcsoportok fölötti új hatalomban való osztozásért. Ezek a törekvések széles hullámuak, nagy nemzetköziségekre szétgyűrűzők és ezek a messzikerjedésű hullámgyűrűk természetes, hogy egymásba sokszor beleütköznek. A beleütközések egyelőre csak felekezetieskedések és csak türelmetlenségek, de harsogóbb viharzásokká is tornyosulhatnak.

Még rá kell figyelnünk arra a jelenségre is, hogy a népek lélek-állapota tele van hitvágyásokkal. Az elvont értelmű, egyházi intézményektől független, belső bűzgóságu vallásosságuk mindenütt megvan a hajlama és a felfohászzkodó, nagyratörékvő jóindulata. A nép már magától is valláskezdekre gyulad, szemünk előtt támadnak az új vallási szekták, melyek új Megváltókat keresnek, vagy a régi Megváltó új földi megjelenésében rajongóan hisznek. Vegyük hozzá, hogy Ázsia felől már most is szivárog az ottani nagy vallások tisztelete, a buddhaizmus bölcselete és mindenség-szeretete iránti érdeklődés. Az ázsiai világháború még onnan is hoz új vallásokat s az új vallások iránti presztizs-követeléseket. Tehát a régi egyházak új nemzetközi csoportosulásaiba úgy belehasít, beleszaggat és visszafordíthatatlan tengererővel is beleáramlik az új valláshatalmak megnyilvánulása. Következik ebből is a többi nagy viharzás egész bizonyosan.

Hát mindez a folyamat már itt van jórészt a szemünk előtt. És éreznünk kell, hogy a földi és égi osztozkodásnak van egy nagy szenvedő alanya: a nemzeti érzés. Az a világias és természetből adott eltagoltság, mely vérvközösségi, nyelvközösségi és ebből fakadó érzésközösségi gyökéretzből építődött. A világháború régi nemzeti egységeket szakított széjjel, a békekötés ezeket a szétszakításokat az új államokban új nemzetek hivatására utalta. Mi lesz ezekkel az új kis nemzetekkel és mi lesz az ő megmaradt nemzetörzseikkel a világ mostani osztozkodásában, mely se a földön, se a föld felett nem tudja elvégezni még jelenleg a maga megnyugtató elrendezéseit. Az új nemzeti alakulások elszívásáért kinyulnak a földi és lelki hatalmak is és bele fogják forgatni a maguk tohuvabohujába. Ebbe a jövődőbe bele nézni kész kétségbeesés. Hát így belekerülvén a földi és földfeletti forgatagba, mikor tudjuk végét érni, mikor tudunk az eddigi hatalmi osztozkodások lejártából kikerülni és a népmíveltség szabadságának a korszakába belejutni? Hiszen olyan hosszú el odáig az emberiség harca, hogy az fölmozsol és megemészt minket az ő hosszadalmas-sága alatt!

Erre a fájdalmas fölkerdezésre saját magunkban megtalálhatjuk a megnyugtató választ. Nem önáltatással, de természetből fakadó következetességgel. *A vérző nemzeti érzésekben benne van a legnagyobb jövődő.* Vérzéséből lesz a legértékesebb és legtisztultabb tapasztalat, az új világhelyzetnek legbölcsebb áttekintése. Azok a földi és földfeletti harcfolyamatok igenis le fognak járni, de a vérző nemzeti érzések nem fognak azokban a harcokban résztvenni éppen azért, mert vérzenek. A vérző nemzeti érzések népei aztán nemcsak a közeli földi harcok kiközömbösített és kiroygott népcsoportjainak a számát fogják gazdagítani, hanem ezek hamis hiuságainak a sodrából is kiesnek s nem fognak a kiközömbösített helyzetben se új hatalmi erőszakolásokra készülödni. Éppen azért, mert vérzenek s vérükön át érzik legöztönösebben, hogy a hatalmi erőszakolásokban való részvételük rajtuk nem segít, hanem csak azokat tolja előre, akiket a hatalmi vívödások csak kiroygasztottak, de nem téptek még széjjel. A vérző nemzeti érzések népei mellett a földi és földfeletti harcok további

folymatai csak úgy fognak elsodródni, hogy ők kívül fognak állani ezen a sodron és látni fogják folyton ennek a sodrásnak népemészítő dulásait. És folyton többit okulnak e látásból, folyton háládatosabb felmagasztosultsággal fognak ragaszkodni a maguk vérző és vérzésével megmentéseket előidézı nemzeti érzéséhez.

A harc folyamán mind több és több nép kapja meg nemzeti érzésének ezt a vérző állapotát. Mind több és több kap példát a mostani vérző nemzeti érzések népeitıl, hogy hogyan vonuljon félre a világ hatalmi hiúságaitól s hogyan találja meg önmagában a maga élete és nyugalma teljességét. Az ilyen tapasztalások és bölcsességek nemzeteibıl csoportosul össze az az igazi nemzetköziség, mely már saját életébe átitatott szenvedésekbıl tudja, hogy a hatalmaskodás rossz és hogy a nemzetek egymás melletti szabadsága, egymás életének kölcsönös megbecsülése: a világ életének az igazi megnyugtató elrendezése. Ebbıl a nemzetközi tudatból fog kialakulni a semmi-hit helyébe a mindennek a hite. A legkisebb létnek is a nagy értékelése, a legkisebb népnek is emberiségi lényeges elemként való tisztelete, a legkisebb gondolatnak is az emberiség szellemi megnyilvánulásaként való becsülése. Igen; a harcok folyamatok végig fogják dühöngeni a világon a maguk hosszú szerepét, *de éppen most, a mi napjainkban, a vérző nemzeti érzések idejében és éppen a vérző nemzeti érzések forrásából megindul a harcias folyamattal párhuzamosan az a békítı folyamat is, mely új osztót fog hozni a világnak.*

Természetes, hogy a vérző és folyton tapasztalatdúsabb, folyton nagyobb tisztaságokba emelkedı és folyton több népet csoportosító nemzeti érzés elkerüli a földöntúli harcok sodrásait is. A nemzeti érzés népei egyre világosabban rá fognak jönni, hogy igazi nemzetköziségek képzıdése csak a szenvedéseken átneemesült nemzeti életek útján lehetséges és hogy az egyházhatalmak nemzetköziségre törekvése csak más egyházhatalmak nemzetköziségre való törekvését hívja ki. Az ilyen hatalmirányok lényegébıl ki van zárva a megegyezés, ezek csak szembeütközhetnek és ütközésükkel összetörik a magukkal sodrottakat. A nyelvek fejleszthetık mővésztetté, költésztetté és irodalomná, s így nagy néptengerek közös megértésévé; a dogmák azonban nem fejleszthetık így, csak egymás letörésére. Éppen azért a nemzeti érzések fejlődése pozitív alkotásu közösségekbe tömörülhet, de az egyházhatalmak legfılebb csak ideiglenes jellegő véd- és dacz-szövetségeket köthetnek, hogy a maguk helyzetét negatív irányban megırizhessék. Aztán legfıbb ok, hogy a nemzeti érzések az egyházhatalmi vívódások sodrától távol tartásuk magukat és nagyhivatásu erkölcsi tartalmukat fel ne morzsoltságosítsák ebben a sodrásban, — arra a legfıbb ok a vérző nemzeti érzések népeinek az a belátása, hogy elıbb a földiekben való egységes nézetképzıdés szükséges s csak ez alapon alakulhat ki a földöntúliak iránti egységes képzetvilág. Az egyházhatalmi vívódások tehát a földi hatalomharcban való elvegyülésel csak megsokasítják a harcot, talán siettetik is vele a fejlődést, de csak harci tényezık és nem békítık, nem megoldást hozók.

Jól különböztessük meg az egyházhatalmi vívódásoktól a vallá-

sosságot; de a vallásosságot általánosságban, minden felekezeti eltagoltságtól és vonatkozástól fölszabadultan. Erre nagy szüksége van a vérző nemzeti érzéseknek is. Ez a békés és nem hatalomra törekvő vallásosság ismét annak a légkörnek az időinkbe való átélőlegezése, amilyen légkör lesz az emberiségben, mikor nem a hatalom lesz fölötté az osztó. A vérző nemzeti érzések ennek a vallásosságnak a szárnyán emelkednek abba a magaslatba, hol megbecsülnek minden hitet és minden hitet szimfoniájával bíznak a jelen és a jövő istenében, ki az emberiséget nem romlásra, hanem nagy életre teremtette. Ez a vallásosság menti meg a nemzeti érzéseket a csüggedésektől, a keserűségek tulzáseitől, a lelkek megepedésétől. Ez vezeti a magasabb hivatások tudatára s így nagy előidézője lesz annak a bölcsességnek, mely áttekint, jövőbe néz és félreáll a világ hiu marakodásaiból. Ez a vallásosság tehát nagy eleme lesz annak a folyamatnak, hogy a nemzeti érzések az igazi lélekkorszak kialakulásának az előidézői és fenntartói legyenek. Ehhez képest képelem el papságunknak a nemzeti érzésben való paposkodását is. Nem hatalmi rendszerét, nem hierarchikus képződések körüli alázatoskodásért fognak papjaink dolgozni, hanem lélektisztulásokért s a nemzeti érzés nagy jövőjében való hitnek a folygyújtásért és e szent lángoknak mind nagyobb és nagyobb lélekközösségben való föntartásáért. Nem hitvitázók lesznek, de hitgyógyítók. Az egyszerű nép lelkéből eltávolítják a téves életlátásokat, felvilágosítják és lélekvonzó bölcsesség lesz minden szavuk, mely összegyűjti és egymás iránti bizalomra melegíti az embereket. Nem féltik a nyáját, hanem szeretik. És tudják, hogy a szeretetre mindig visszatér hozzájuk, mert az ember mindig odavonzódik, ahol legtöbb lelki-séget talál.

A nemzeti érzés szárnyalása így visz nemcsak új földi állapotokba, hanem így ad a szabadságban és szabadságra törekvésben hitképződést is, mely nem hatalomra törekszik. A szabad vallásosság a lélek kitarúlása mindenfelé. Így bontakozik ki a boldog jövőndők számára a szabadság hite, mely nemcsak mondja hogy szeret, hanem meg is valósítja a szeretetet.